



ВАСИЛЬ
БАРКА

ЖОВТИЙ КНЯЗЬ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2024

ВІД АВТОРА

Страшенний голод в 1932—1933 роках на Україні та ще в декотрих місцевостях Радянського Союзу, а на Кубані в 1933—1934 роках, був пренавмисно спричинений всією зорудненою владою групи, що втвердила «культ особи». І запроваджений — способами великої війни: в пограбунку всього харчового і кожної живності — цілковито з політичних міркувань: якихось прикритих, труднозначимої міжнародної прикметності, і зовсім очевидних всередині країни. Заподіяно його з нечуваною нелюдськістю, в масовій замучливій смерті. Мета: невідновимо підрізати непокірне селянство, першою чергою — українське. Вгасити його життєву віру, одночасно обезголовлюючи його: вибиваючи вільнодумну інтелігенцію, з особливою спустошливістю — коло вісімдесяти відсотків складу — на Україні.

Підсумок лиха (чи для всіх?) — постійна продовольча злиденщина країни і загальна криза.

На обмежені демографічні підрахунки голодомор поглинув на Україні понад сім мільйонів, майже виключно — селян. Але згідно з офіційними урядовими відомостями (наприклад, звіт Балицького, шефа ГПУ), тут голод спричинив загибель коло десяти мільйонів. Довгими роками всякі спомини про нього були під найсуворішою забороною.

Навіть на короткий сезон хрущовської «відлиги» згадувати про великий голодомор заборонялося. І гірше від того: ніби в жорстокому насміху над його жертвами, до

тридцятих роковин по ньому справлена була реабілітація з величаннями одного з його запровадників П. П. Постишева. Неможливо було сказати правду про одно з найстражденніших бідувань в історії нового часу, порівняти яке можна хіба що з гекатомбою єврейського етносу при нацистах. Щоб здійснити голодоморний геноцид, введено армійські частини і розміщено озброєні гарнізони і застави при всіх приречених місцевостях; мобілізовано наряди міліції і військові підрозділи, що в розпорядженні ГПУ; прислано численних «тисячників», уповноважених — з північних міст (понад сто тисяч).

Вся силенщина надвигнулася, подібно до навали Баття, переважно на Україну і Кубань справжньою війною проти беззбройного і беззахисного народу. Жертв нападу виявилось без порівняння більше, ніж за весь час війни Гітлера проти Західних держав.

Командував на місцях член політбюро; роз'їжджав повсюди і, сидючи в кабінеті секретаря крайкому чи обкому партії і стукаючи олівцем об стіл, навіжено кричав: «Забрати хліб до останньої зернини!»

Це виконано найскоріше, і люди почали часто вмирати, зрештою — гинули мільйонами при байдужності всякого пересиченого начальства!

Коли малеча, примираючи з голоду, брала в кістляві кулачки декілька колосків, — сторожа розстрілювала негайно.

Рештку кашки, що неня приберегла для маляти, вторженці викидали додолу і розтоптували чобітьми.

Нічого в розпорядниках і виконниках не зоставалося від образу людського — виявилась личина якогось демонізованого відпаденництва.

Було дещо загадкове в самому вимиранні: птахи, перелітаючи, притьма падали мертвотою на землю; погинуло багато навіть з місцевих запопадливих підпомагачів грабунку, що мали прокорму вдосталь. Наче вжито було тайма отруйні речовини.

Хати хліборобів перемінялися в великі гроби з мертвяками: їх довго нікому було хоронити, як і тих, що лежали надворі, — погребники з підводами не вправлялися вчасно звозити трупи до ям, куди спроваджувано також півживих.

Знеможені з голоду, обмерзлі, люди сірими примарами, обкутаними в лахміття, тягнулися під пронизливим вітром, засніженими дорогами до міста, надіючися здобути чого-небудь їстівного. І не дістали нічого. Навіть і кусника хліба, ними виробленого і в них віднятого. Падали множинно на вуличні бруковики: вмирати в суміші снігу і грязюки.

Купи зерна, взятого під «метьолку» в населення, і різноманітну городну поживність zostавлено згнивати під потлілим і дірявим брезентом, але суворо сторожено, так що кожного, хто зближався взяти що-небудь, варта розстрілювала на місці.

Проявилася доти непростачима і не охоронювана границя між Україною і Росією: тепер вся — з непромкненою стіною сторожових застав; там міліція і чини ОГПУ вишвирували голодаючих з вагонів на сніг: всіх, хто надився здобути в Росії трохи харчу для своїх помираючих родин.

Численні селища вимирали поспіль, і над ними, в моторошній пустоші, зарослій бур'янами понад людський зріст, маяв чорний прапор, мов на взнаменування найвищого успіху «культособової» влади. І над усією дольністю невідтерпимих страждань і найвимучливішої всенародної смерті через радіорепродуктори всюди в країні прозвучало глумливе проречення самого генсека: «Жити стало ліпше, товариші, жити стало веселіше!» Головний архітект несвітського жаху вважав доречним додатково познущатися з своїх необчислимих жертв.

Аби втаїти від зовнішнього світу, аби закамуювати весь невиданий кошмар, його впорядники удавалися до всіх способів містифікації, не гребуючи дуже чорними.

Все разом мало вигляд якоїсь зловісної сатанічності, досі не відомої, але тепер прозначеної, ніби в діях вихідця звідкись: Жовтого князя, мов поворотного, з проїнятою позолотою гоголівського Вія, серед подій інфернального характеру. Свій залізний палець він спершу наводить на віруюче селянство України, і раптом накидаються туди погубницькі сили з усього світу.

Для сюжету в романі «Жовтий князь» основа складалася з постійно збираних подробиць протягом чвертини віку: від часу самого лихоліття і до початку оформлення тексту — в 1958 році.

Головна частина в змісті набагато зложилася також з особистих вражень; голод витерплювався тяжко, в повному виснаженні, з дюжиною відкритих при напрямках кровоносних судин ранок, звідки сочилася брунатнувата рідина; на ногах тріскалася шкіра, оголюючи слизисто-кров'янисту поверхню. Трудно було ходити і треба було часом опиратися об стіни чи паркани, що коло них уже багато земляків лежало недишучих. Здавалося: ось кінець! — але з милостивої волі Божої пощасливилось вижити, можливо, для свідчення: що сталося. І слід сказати, що без цього крайнього стерплення голоду, не знати, чи зміг би автор відповідно описати дійсність в «граничному» стані.

Власні враження доповнювалися спогадами багатьох співвітчизників: спершу, до війни, це зберігалось в пам'яті, а починаючи від 1943 року покладалось в записи.

В самому змісті — три плани. I. Реалістичне зображення нещастя в сім'ї селянина; всього страдницького побуту в холодній хаті; розпачливих пошуків хліба — в мандрах, коли відкривалося похмуре видовище масової загибелі. II. Психологічні нариси; опис незвичайних перемін у душевному житті кожного в родині, що вже гине. Більшістю жертви народовбивства, хоч і мертвотно байдужі до всього, крім істинності, все ж зберігають справді людські почування: в найглибших закутинках серця навіть зостаються більше людяними, ніж їх погубники, що наводять масову смерть,

але мають для себе харчі в надстатку: з закритих розподільників і магазинів «Торгсін» («Торговля с иностранцами»). III. Метафізичний вимір, властиво, духовний; висвітлення декотрих явищ із іншої, вищої сфери, відкритих зосібна через церковне життя; а також явищ із світу темних могутностей, незамиримо ворожих людській природі. Символічне уявлення про них розкривається через зображеного Жовтого князя на картині незнамого майстра.

Відбувається остання духовна брань людських душ — проти їх погубних навівів. Народ витерпів один з найвеличніших іспитів в історії своїй — в нім подолав супротивника моральними силами! — висходячи вслід своєму Спасителю на власну Голгофу: прийняти ніби хрещення огнем — у муках, подібних хресним, через відданість своїй життєвій правді-вірі. Від неї не відступив, воліючи гинути.

Тепер правда народна, як білий привид — в крові, постає на весь зріст перед людством, правда переможна: через страждання і саму смерть.

Автор у своєму творі — не суддя, але, як колись визначив Чехов, свідок для суду: розповідати, що сталося в житті.

Василь БАРКА

8.VII.1989

США

Наряджає доню: здається, то власне серце, вибране з грудей, окремо радіє.

А знов лихо: повели чоловіка в сільраду. Скільки їм треба? Чіпляються і гризуть: давай! — як не гроші, так хліб.

— Мамо, скоро? Я на майдані підожду.

— Скоро, — чого ж на майдані? Потерпи: тата відпустять, і зразу підем.

— Миколи і Андрійка нема.

Тата ждуть: як станеться що... Їй страшно навіть вимовити. Причісує Оленку, пильнуючи кожного пасмочка; завітчує, ніби коронує зірками, зверх блілого лобика. Нічого не каже їй, але невимовлені слова тремтять, подібні до сполохів, на середині грудей: «Квітко моя!» — і неозначиме почуття обкинулося, ніби передвістя з болями; не знати, що, крім них, прийде. Не хоче піддатися їм душа. Втіха коло доні не гасне, як місяць — любим серпиком.

— Скоро скінчу, стій! — стримує доню, чомусь нетерпеливу, з сірим зошитом на долонях: там її наука.

— Може, я не піду? — несміливо питає Оленка. — З мене сміятимуться.

— Хто ж?

— Учні і вчителі: всі.

— Нерозумний сміх і грішний.

— Вони глузуватимуть!

— Терпи! Це годиною краще, ніж цілий вік хвалять.

Дарія Олександрівна досадує, що «вони» сміються з її дитини. От-от схопиться гнів: справедливий був би, але чимсь небезпечний. Нехай зникає в обширі серця, де нема йому чим горіти. Зосталась гіркота, звична за довгі роки.

І стерпіла! — як завжди.

Хмуриться мати.

Первісток її, чотирма роками старший за Оленку, підкорився страхові. «Навіщо пережиток?» — сказав, напевно, з чужого голосу. Андрійко, найменший, часом послухає.

Малі думають, що мама темніша, ніж шкільні, бо ті ходять з новими книжками, а вона старі читала... Так там була правда і серце, а що в теперішніх? Зла настирливість. Відчуває мати, як день у день «вони» настроюють дітей проти її думки і волі. Діти очужили.

Різку, аж розпачливу кривду відчуває з того, ніби рану від іржавого ножа, коли впікається і мучить. А що робити? — хоч кричи, не pomoжеться; «вони» сильніші.

Обличчя в неї — з видовженістю і запалими щоками; з надто звуженими, супроти звичайного, обрисами нижніх повік, як і надто вглибленими очима, кольору темно-сірого, без гострого блиску. Але їх ясність відтінена бровами і косами — в такому відсвіті, що нагадує попіл від згорілого шовку; і видаються темнішими, ніж насправді, через неприродну блідість обличчя.

Дарія Олександрівна ніби спокутується в празник, відболіваючи провину: з непотрібної гостроти до Оленки, що недавно мала в школі декілька низьких оцінок; не з-за своєї нездібності, а з-за пустощів і недбальства.

Чомусь тоді, можливо, з побоювання сорому від чужих посміхів: мовляв, «дурна дитина в вас», — Дарія Олександрівна грізно нагримала на Оленку і мало не вдарила. Хоч не збиралась бити. Однак не сподівалася, що з того гримання вийде. Дитя сполотніло, затрусилося плечиками

і, ледве не впавши непритомне, відступило в куток. Заридало, та так гірко, в болючому плачі, тремтівши дрібною судомою, — що всі в хаті обмерли. А воно раптом стихло, і хоч тоді кинулися всі втішати, проте було як потеряне і, здається, занедужало. Потім старалося і принесло найкращі оцінки. Раділо за маму, якій неодмінно треба бачити гарні знаки в зошиті. Видно, так і не тямилось до кінця, чому — треба.

Глянувши на зошит, Дарія Олександрівна відчула, як болісно серце стиснулось: такий жаль на себе! — роки життя віддала б, тільки вернути те, що сталося.

Оленка під маминим гребінцем стала покірною; вся в білому і сама бліда, з світлими очима і високо піднятими брівцями — як в тата. Кілька квіток біля її чола, здавалося, посилали бризкучий промінчик на всі сторони. Як зоря, — жила в хаті, дивна тихістю.

Сьогодні так пильно мати зачісує Оленку, збираючися піти з нею в церкву; стояти поруч і випроситися з провини.

І якраз лихо! — причіпкові повели чоловіка і невідомо, що буде.

І також: Оленка збивається. Як важко вмовляти, при чужому настроюванні з насмішкою.

Згодиться; чого ж на майдані стояти?

— Оленко, дражнитимуть, що в церкву пішла, то промовч! Їхнє зло шезне, а правда — ніколи.

— Де буде?

— З людьми, що живуть скрізь. А повмирають, буде з ними на небі.

— А ми — де?

— Коли достойні, з ними.

— Як там живуть?

Дарія Олександрівна подумала: ось як твоя душа — безвинна і всім прощає, люблячи. Так живуть.

— Того не знаю, але — щасливі.

— Де?

- Оленко, все питаєш, а я не знаю.
- Мабуть, високо! — як птахи. Де дінуться від дощу?
- Це над дощем і зірками.
- А що їсти?
- Нічого не треба.
- І хліба?
- І хліба теж — ні.

Оленка дивиться в вікно, думаючи.

— Я вже знаю! — так, як сонце: ні об що не тримається і ходить.

Знов роздумує, поглядаючи на світило за шибкою.

— Не розлучаться?

— Хто?

— Всі — родичі.

— Як любитимуться, то — ні: разом будуть; і коли не розділяться самі, перед брамою.

— Де?

— Невидима і коло всіх. Як церква.

Оленка тримає зошит, ніби звіт. Сіра обкладинка з поземними рисами і власний підпис — в округлих і нерівних літерах.

Думка прив'язана до одного: як будуть разом — «тоді»? Чи так, мов через небозвід переходить гурток зоряний, нерозлучимо, склавши рисунок? Губиться думка.

Гарно — з мамою піти; в церкві бабуся стоїть; а від посмішників одвернутись, і годі.

Чого зошит — в Оленчиних руках, відомо, але мати ні словом не виказує здогаду: така хитрість любляча. Зошит з милими кривулями дорожчий, ніж речі хатні. Бо замкнено між сторінки спогад і світло: подібно до квітів, кладених з весни — радіти ними і смуткувати, відкриваючи перед очі.

Мов не бачить! — удає Дарія Олександрівна. В неї сумнів: чи не розлінується доня ще раз і дужче, ніж попереду, коли похвалити? Хай старається без нагороди. Але — чи гаразд, отак проминути доньчин знак? То ж від пошани до мами.

— Дай зошит!

Оленка зраділа: мама знов подивиться на працю.

Літери трудні і непевні обрисами, ніби будовані з крихітних кілочків і дугастих сковок. А для Дарії Олександрівни красні — ліпші, ніж празниковий візерунок.

— Гарно! — сказала і кладе зошит на поличку, де тісним рядком стоять книги.

Поправляє вбрання на Оленці, пригладжує, обсмикує або просто торкає; і все не може відірватися ні почуттям, ні поглядом.

Пора. Треба, ідучи до церкви, спитати хлопців, чи тата бачили.

— Ну, вже! — сказала Оленці, подаючи дзеркальце, мовляв, дивись, як мама нарядила, і не забудь: ніхто не прибере краще.

Шаснули кроки мимо вікон; тітка Ганна, перейшовши через город, навідується: мабуть, спитати про збори.

Сусідка старша від господині; грушуваті зморшки навколо губ.

Зразу всміхнулась до Оленки:

— Гожа! — хоч на заручини, а нехай не наврочу...

Легко дмухнула, ніби відкаснувши злий наплив.

Оленка миттю поклатла дзеркальце на стіл і, торгнувши дверима, відпурхнула через сіни.

— Чого в сільраду ведуть?

— Чого ж? Хліб правити — останній.

Враз, після цих слів, ніби тінь підступила: тінь крізь весь світ; здалося — вікна стемніли.

— Біда на всіх! — журиться тітка.

Глибоко в платок закуталася, хоч день погожий, з теплої смуги перед дощами. Платок картатий і тяжкий: закривав, як сутінок від хмари — присохлу вишню.

Обличчя, в'янувши, знебарвилось і в брижі пішло, розвійчаті при очах, повних думкою.

— Снилось мені, — оповідає тітка тихо, з докладністю кожного звуку, мов доспівуючи, — що отак близько, як он

піч, бачу: кожушанка передо мною; і не видно, на чому висить, на одвірку, чи що? — кожушанка з ящірки зроблена, хоч і шерсть є, руденька-руденька, а цього не бува на ящірці... Таки знати: з ящірки, і все. Простягла я руку, погладити шерсть, узнати, з чого вона, і аж обпеклась об кригу. Недобрий сон — до чого воно?

— Недобрий! — згоджується Дарія Олександрівна. — В яшурина кожушанку або ж нещастя одягнуть.

— Одягнуть. Недобрий сон! — звіку такого не бачила. Де ж хлопці?

— На майдані. Вести хотіла в церкву, так опинаються, бо в школі їх соромлять, сміхом мучать.

— От ворожа твар!

— Наторочено дітям, що нові книжки церкву переросли. А ті книжки мертві!

— Отак з моїми племінниками. Їм очі прив'язано до нових книжок, хоч бачу: нудно. Стару книжку попадуть, то цілу ніч коло прикрученого світла сичиками сидять.

— Біда; і вчити треба, бо знидіють.

— Треба! — згоджується тітка. — Аби ж учено, як годиться. Напам'ять нічого не знають. Колись було... от, я сама: недовго вчилась, а скільки пісень і казок знала! — вночі збудять, і прокажу.

2

Хлібороби, сполохом зібрані в сільраду недільного дня, слухають промовця, як ніколи в селі Кленоточі.

Мирон Данилович притерп до стіни, коло крайнього вікна, і поглядає на промовця. «Страшний, ох, страшний! — твердить він собі в думці. — Такий переступить».

Стій і мучся мовчки, а дома рідні ждуть; і ранок біліє за тинками, в саду, як люстро — ранок; павутинки обсипані росою і світяться від чистого неба. Ти ж мучся безпробинно, бо понурик надумав з кістками взяти всіх.



Гвинтівочник, зображуючи на ширококостому білесому обличчі відтінок владності, застиг — загрозово, в скам'янілій сіризі, як статуя вождя, що в районі, між елеватором і залізничною станцією.